

FINAL REPORT

of the

International Commission on the Holocaust in Romania

Presented to Romanian President Ion Iliescu

November 11, 2004
Bucharest, Romania

NOTE: The English text of this Report is currently in preparation for publication.

DEPORTAREA ROMILOR ȘI TRATAMENTUL LOR ÎN TRANSNISTRIA

Regimul Antonescu și apariția “problemei țiganilor”

Deportarea romilor în Transnistria a fost întru totul opera guvernului Antonescu, nu numai ca realizare, ci și în privința ideii. Înainte de regimul Antonescu, în România nu a existat o politică față de romi. La nivelul factorilor politici, romii nu erau văzuți ca o “problemă”. Chiar dacă erau recenzați ca etnie aparte, cu o limbă proprie, ei erau tratați mai mult ca o categorie socială. În consecință, în acțiunea autorităților românești, romii nu au fost incluși printre minoritățile naționale; legislația în privința minorităților nu s-a referit și la ei. Naționalismul românesc din perioada interbelică a fost străin de atitudini și manifestări împotriva romilor, iar politicile de românizare adoptate de guvernul Goga în 1938 și apoi în timpul regimului de autoritate monarhică al lui Carol al II-lea nu i-au vizat pe romi. Comisariatul General al Minorităților, înființat în 1938, nu s-a ocupat și de romi.

În perioada interbelică, în viața politică din România nu a existat o “problemă țigănească”, așa cum a existat o “problemă evreiască”. Semnificative în acest sens sunt relațiile de colaborare care au existat între unele partide politice și politicieni români și liderii romi. Unii lideri romi s-au înscris în aceste partide. În ajunul alegerilor parlamentare din 1937, ziarul “Țara noastră”, officiosul Partidul Național Creștin, condus de Octavian Goga, a apărut în ediție specială săptămânală pentru romi¹.

Situația romilor în deceniile de dinaintea celui de-al doilea război mondial o cunoaștem relativ bine, îndeosebi datorită cercetărilor etnografice și sociologice întreprinse atunci². La recensământul populației din 1930, s-au declarat țigani 262.501 persoane, adică 1,5 la sută din populația României. Dintre acestea, 221.726 (84,5 la sută din total) trăiau în sate, iar 40 775 (15,5 la sută) în orașe. Ei erau, în genere, marginalii satelor și orașelor. În cursul transformărilor economice din epocă, mai ales prin reforma agrară din 1920, mulți dintre ei au dobândit un statut social apropiat de cel al țăranilor români. Aceasta a favorizat integrarea lor în comunitatea sătească – un proces care, de fapt, începuse de mult, o dată cu sedentarizarea. Mai mult, dezvoltarea socială și economică a dus la apariția unei elite rome de tip nou, reprezentată de artiști, comercianți, intelectuali, care s-au implicat în problemele comunității și care au creat organizații ale romilor. Cea mai importantă a fost Uniunea

¹ Viorel Achim, *Țiganii în istoria României*, București, Editura Enciclopedică, 1998, p. 132.

² Pentru situația romilor în România în perioada interbelică, inclusiv pentru percepția societății românești cu privire la ei, a se vedea *ibidem*, p. 120-132.

Generală a Romilor din România, fondată în 1933, care a continuat să funcționeze, formal, și în timpul războiului.

Cercetările sociologice din anii '30 au urmărit rolul social și economic al romilor în satele românești și relațiile lor cu populația majoritară. Aceste cercetări au arătat că romii erau o parte a comunității și că lucrau ca meșteșugari și agricultori. Dincolo de prejudecățile și stereotipiile cu privire la romi – unele dintre ele moștenite din secolele de sclavie a romilor –, raporturile dintre romi și țărani români erau bune. O parte importantă a populației rome s-a asimilat culturii majoritare.

În același deceniu, însă, romii au fost incluși în preocupările unor reprezentanți români ai eugeniei³. Influențați de ideile lui Robert Ritter, cel care a pregătit sub aspect teoretic genocidul romilor în Germania nazistă, acești cercetători români i-au considerat pe romi drept o “plagă”. În sprijinul opiniei lor, ei invocau situația socială periferică a romilor, pauperitatea și criminalitatea ridicată în rândul acestora. “Problema țiganilor” era concepută de acești “experți” ca o problemă rasială și ei vorbeau de primejdia pe care asimilarea romilor o reprezenta pentru “puritatea rasială” a românilor. Iordache Făcăoaru, exponent al eugeniei și al biopoliticii, argumenta în acești termeni:

“Procesul asimilării e activat și agravat nu numai de numărul mare de țigani, ci și de alți factori specifici împrejurărilor politice de la noi: dispoziția tolerantă a poporului român, răspândirea țiganilor pe toată suprafața țării, promiscuitatea socială cu populația autohtonă la orașe, ca și la sate, școala în comun, împrăștierea multora din ei și înlesnirea vieții sedentare, care le-a ușurat intrarea în comunitatea românească, absența oricăror restricțiuni legale și, în sfârșit, dispoziția ocrotitoare a guvernelor și a autorităților administrative”⁴.

Același I. Făcăoaru s-a arătat nemulțumit de faptul că în România, țara cu cel mai mare număr de romi – după el, cel puțin 400.000 –, autoritățile nu au luat nici un fel de măsuri împotriva lor. Totuși, în ciuda faptului că aprecia politicile față de romi promovate de alte țări, îndeosebi politica Germaniei, el respingea soluția “izolării biologice” sau a “separării etnice complete” față de populația majoritară, aceasta fiind imposibil de realizat

³ *Ibidem*, p. 133-136.

⁴ Iordache Făcăoaru, *Amestecul rasial și etnic în România*, în “Buletinul eugenic și biopolitic”, IX, 1938, p. 283.

practic și, chiar dacă s-ar realiza, ea ar duce la pierderi de ordin economic și moral⁵. Exterminarea romilor a fost, totuși, propusă de un alt adept al rasismului, Gheorghe Făcăoaru:

“Țigani nomazi și seminomazi – susținea acesta – să fie internați în lagăre de muncă forțată. Acolo să li se schimbe hainele, să fie rași, tunși și *sterilizați* [subl. în orig.]. Pentru a se acoperi cheltuielile cu întreținerea lor, trebuiesc puși la muncă forțată. Cu prima generație am scăpa de ei. Locul lor va fi ocupat de elementele naționale, capabile de muncă ordonată și creatoare. Cei stabili vor fi sterilizați la domiciliu (...). În acest fel, periferiile satelor și orașelor nu vor mai fi o rușine și un focar de infecție al tuturor bolilor sociale, ci un zid etnic folositor nației, și nu dăunător”⁶.

Astfel de opinii rasiste au avut în România o circulație foarte restrânsă. Mediile academice, presa vremii și opinia publică au fost reticente față de aceste idei. Ele nu au pătruns nici în discursul extremei drepte. Dar situația a început să se schimbe în 1940, în condițiile abandonării complete a valorilor democratice și ale intrării țării în sfera de dominație politică și ideologică a Germaniei naziste.

Mișcarea legionară și-a pus problema adoptării unei politici rasiste față de romi abia după venirea la putere. Într-un articol publicat în “Cuvântul”, officiosul Gărzii de Fier, la 18 ianuarie 1941 (deci cu câteva zile înaintea rebeliunii legionare), se afirma “precăderea problemei țigănești” față de multe altele și se cerea interzicerea prin lege a căsătoriilor între români și romi, iar apoi izolarea treptată a romilor, într-un fel de ghetou⁷. În timpul guvernării legionare, nu au fost luate, însă, nici un fel de măsuri împotriva romilor.

Deși, anterior, în științele sociale din România romii nu fuseseră văzuți ca o problemă, în timpul războiului unii cercetători – printre aceștia, unii dintre cei mai buni – încep să abordeze ceea ce ei numesc “problema țiganilor”. Un astfel de studiu, publicat în 1944, propunea fie concentrarea romilor într-o parte mărginașă a țării, fie deportarea în Transnistria, fie sterilizarea lor⁸. Chiar izolate, opiniile cu caracter rasist exprimate în societatea

⁵ *Ibidem*, p. 282-286.

⁶ Gheorghe Făcăoaru, *Câteva date în jurul familiei și statului biopolitic*, București, [1941], p. 17-18.

⁷ L. Stan, *Rasism față de țigani*, în “Cuvântul”, S.N., nr.53 din 18 ianuarie 1941, p.1, 9.

⁸ Ion Chelcea, *Țigani din România. Monografie etnografică*, București, Editura Institutului Central de Statistică, 1944, p. 100-101.

românească a anilor '30 și la începutul anilor '40 au jucat un anumit rol în pregătirea politicilor față de evrei și romi a guvernului Antonescu. Trebuie subliniat că, spre deosebire de situația evreilor, în cazul romilor această politică nu a ținut de trecut, ci de noile realități politice determinate de intrarea în arena politică a lui Ion Antonescu. Cea mai bună dovadă este faptul că populația românească, în primul rând țărani, nu a fost de acord cu deportarea romilor în Transnistria⁹.

Măsura deportării romilor în Transnistria a fost luată personal de Ion Antonescu, așa cum a și declarat acesta la procesul din 1946¹⁰. Amintim că nici unul dintre ordinele lui Antonescu privitoare la romi nu poartă semnătura lui și nici nu au fost publicate în "Monitorul Oficial" sau în altă parte. Ele au fost date verbal miniștrilor și transmise spre executare Inspectoratului General al Jandarmeriei. Faptul că Antonescu a urmărit îndeaproape modul în care erau executate aceste ordine sugerează că politica față de romi aplicată în România în anii războiului a fost creația lui.

Ideea deportării romilor în Transnistria nu a existat de la începutul guvernării Antonescu. Atunci când a fost pusă pentru prima dată problema luării unor măsuri împotriva romilor, în februarie 1941, nu putea fi vorba de Transnistria. În ședința Consiliului de Miniștri din 7 februarie 1941, când a cerut scoaterea romilor din București, Ion Antonescu a vorbit despre așezarea acestora în sate compacte din Bărăgan; el avea în vedere construirea în acest scop a trei-patru sate, cu câte 5-6.000 de familii fiecare¹¹. Ideea nu a fost pusă în aplicare, dar este ilustrativă pentru modul în care era gândită în acel moment soluționarea "problemei" romilor. Abia după ce România a dobândit Transnistria, a apărut posibilitatea deportării romilor în acest ținut din afara granițelor țării. În 1942, când s-a trecut la măsuri efective împotriva romilor, exista deja precedentul deportării evreilor, care începuse în toamna anului 1941. Decizia de a-i "evacua" pe romi dincolo de Nistru a fost luată personal de Antonescu, în mai 1942. Când s-a efectuat recensământul romilor-"problemă" (25 mai 1942), soarta acestor oameni fusese deja hotărâtă de Conducătorul Statului. La 22 mai 1942 Președinția Consiliului de

⁹ A se vedea mai jos secțiunea *Populația românească și deportarea romilor*.

¹⁰ *Procesul marii trădări naționale; stenograma dezbaterilor de la Tribunalul Poporului asupra Guvernului Antonescu*, București, Editura Eminescu, 1946, p. 66.

¹¹ Ion Antonescu declarase: "Toți țiganii din București trebuie scoși. Dar înainte de a-i scoate, trebuie să ne gândim unde îi ducem și ce facem cu ei. Soluția ar fi fost să așteptăm până se asanează Bălțile Dunării, ca să facem sate țigănești acolo și să-i ocupăm cu pescuitul etc. (...). O altă soluție este să intrăm în tratative cu proprietarii mari. În Bărăgan, totdeauna a fost lipsă de brațe de muncă. Să construim aceste sate, nu definitiv, dar să facem niște case și barăci, organizație sanitară, comerț, cărciumi etc. Să facem o statistică a lor și să-i ridicăm odată, în masă, și-i aducem în acele sate. Facem trei-patru sate, de câte 5-6 000 familii, și instalăm acolo gardienii împrejurul lor, să nu poată să iasă. Ei își trăiesc viața acolo și găsesc de muncă acolo". (*Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol.II, ed. Marcel-Dumitru Ciucă, Aurelian Teodorescu, Bogdan Florin Popovici, București, Arhivele Naționale ale României, 1998, p. 181).

Miniștrii au transmis Ministerului Afacerilor Interne dispozițiile mareșalului Antonescu referitoare la deportarea în Transnistria a unor categorii de romi¹².

Recensământul romilor-“problemă” din mai 1942

Recensământul efectuat de Jandarmerie și Poliție în întreaga țară, la 25 mai 1942 – după ce, inițial, operațiunea fusese planificată pentru 31 mai – a fost ordonat de mareșalul Antonescu și a urmărit stabilirea persoanelor care intrau în categoria romilor-“problemă”. Au fost înregistrați, împreună cu familiile lor: romii nomazi și, dintre romii stabili (sedentari), aceia care suferiseră condamnări, recidiviștii și cei fără mijloace de existență sau fără ocupație precisă din care să poată trăi. Au fost trecute pe liste, în total, 40.909 persoane: 9.471 de romi nomazi și 31.438 de romi stabili. Conform ordinului Ministerului Afacerilor Interne din 17 mai 1942, până la noi ordine romii specificați în liste nu mai puteau să se deplaseze în afara județului în care au fost recenzați și urmau să fie ținuti în strictă evidență de organele de ordine¹³. Listele cu romii din cele două categorii, întocmite pe comune, orașe și județe, au fost înaintate Inspectoratului General al Jandarmeriei¹⁴. Deportările s-au făcut din rândurile cetățenilor înregistrați la acest recensământ. Cu puține excepții, cei circa 25.000 de romi din România “evacuați” în Transnistria figuraseră inițial pe listele întocmite de Jandarmerie și Poliție la sfârșitul lunii mai.

Cum au “motivată” autoritățile deportarea romilor

Recensământul din mai 1942, prin definiția pe care o dă celor două categorii de romi, oferă și criteriile care au stat la baza “selectării” acestora în vederea deportării. Era vorba de nomadism, iar în cazul romilor sedentari, de condamnări, furt și lipsa mijloacelor de existență. Și în alte documente autoritățile vorbesc de necesitatea curățirii satelor și orașelor de populația romă săracă, fără ocupație sau meserie, fără avere și fără posibilitatea de a-și câștiga existența, de cei care trăiau din furt și cerșit. La procesul principalilor criminali de război, în 1946, Ion Antonescu a invocat infracțiunile comise de romi în orașe în timpul exercițiilor de alarmă antiaeriană¹⁵. Astfel, la prima vedere, criteriile urmărite de autorități par să fi fost, în principal, de natură socială, legate de ordinea publică. Însă în mod sigur nu crimele comise de romii din orașe puteau fi motivul principal, o dată ce imensa majoritate a celor deportați

¹² *Documente privind deportarea țiganilor în Transnistria*. Culegere întocmită, cu Studiu Introductiv de Viorel Achim. 2 vol., București, Editura Enciclopedică, 2004, vol. 1, doc. 6 (În continuare: *Documente*.)

¹³ *Ibidem*, vol.1, doc. 3, p. 5-6.

¹⁴ ANIC, fond IGJ, dosar 201/1942, dosar 202/1942, dosar 203/1942.

¹⁵ *Procesul marii trădări naționale*, p. 66.

proveneau din sate. În același timp, deportarea nu a fost o măsură pur socială. Dacă ar fi fost așa, ar fi trebuit ca, la acest proces de “curățire” a țării de elementele “problemă” sub aspect social, să fie supusă întreaga populație, indiferent de originea etnică; or, acest “ecarisaj” social s-a rezumat la romi. În documentele privitoare la romi emise de autorități nu sunt invocate motive de natură rasială. Nu se vorbește nici de “inferioritatea” rasială a romilor, nici de “pericol” rasial etc., așa cum apare în unele publicații românești din acea epocă¹⁶. Ce e drept, se folosesc, cu referire la romi, termenii “periculoși”, “indezirabili” ș.a., dar autoritățile nu au motivat rasial deportarea.

Probabil că adevărata rațiune a deportării romilor a fost alta: deportarea a ținut de politica etnică a regimului Antonescu¹⁷. Obținerea omogenității etnice a țării – prin “transferul” în afară al minorităților și aducerea în țară a românilor din țările vecine – a fost o preocupare pentru guvernul român de atunci. Au fost luate măsuri efective în acest sens și au fost elaborate materiale care se ocupă de această problemă. Cel mai important a fost proiectul lui Sabin Manuilă, directorul general al Institutului Central de Statistică, redactat sub forma unui memoriu adresat mareșalului Ion Antonescu la 15 octombrie 1941. Memoriul avea în vedere toate minoritățile etnice din România. Acestea urmau să facă obiectul unor acorduri de transfer sau de schimb de populație între România și diferite state. Pentru evrei și romi, care nu aveau un stat al lor, soluția preconizată era “transferul unilateral”, ceea ce, practic, însemna trimiterea peste graniță¹⁸. Teritoriul unde guvernul român putea face acest lucru era Transnistria. Măsurile de deportare, parțială, a evreilor și romilor în Transnistria în 1941 și 1942 pot fi privite ca un element al acestei politici de purificare etnică.

Materialele de epocă pe care le cunoaștem nu lămuresc de ce – în condițiile în care “transferul” peste graniță era parte a politicii etnice – deportările s-au limitat la categoriile de romi amintite mai sus. Însă în acei ani, când romii au devenit peste noapte o “problemă” pentru autorități, concepția guvernanților nu putea fi total străină de percepția pe care societatea românească o avea asupra romilor, așa cum este reflectată în cercetările sociologice din anii '30. “Selecția” și deportarea i-a avut în vedere doar pe acei romi care duceau un mod de viață “țigănesc”.

¹⁶ A se vedea nota 8.

¹⁷ Despre mobilurile urmărite de autorități prin deportarea țiganilor, a se vedea: Viorel Achim, *The Antonescu Government's Policy towards the Gypsies*, în *The Holocaust in Romania. History and Contemporary Significance*, edited by Mihail E. Ionescu and Liviu Rotman, Bucharest, 2003, p. 55-60.

¹⁸ Pentru memoriul lui Sabin Manuilă, a se vedea; V. Achim, *The Romanian Population Exchange Project Elaborated by Sabin Manuilă in October 1941*, în “Annali dell'Istituto storico italo-germanico in Trento”, XXVII, 2001, p. 593-617.

Dintr-un total de 208.700 de persoane – cât estima Institutului Central de Statistică populația romă din România în hotarele din 1942¹⁹ –, au fost recenzate, în mai 1942, aproape 41.000 de persoane, deci aproximativ 20 la sută din total. Dintre acestea, vom vedea că au fost deportate în Transnistria ceva mai mult de 25.000 de persoane (deci aproximativ 12 la sută din numărul total al romilor).

Deportările de romi în Transnistria

Deportarea nomazilor (iulie-august 1942)

Deportările au început la 1 iunie 1942, cu romii nomazi. Începând cu acea zi, ei au fost strânși de către organele de jandarmi în capitalele de județ și apoi duși în Transnistria. Ordinul de evacuare “a tuturor șatrelor de țigani nomazi din întreaga țară” a fost dat personal de mareșalul Ion Antonescu²⁰. Romii nomazi s-au deplasat pe jos sau cu căruțele, din post în post, astfel că transportul până la destinație a durat câteva săptămâni. Operațiunea s-a încheiat oficial la 15 august 1942. Cei care în momentul evacuării se aflau pe front sau mobilizați în țară au fost scoși din evidențele militare, printr-un ordin al Marelui Stat Major, trimiși acasă și îndrumați pe urma familiilor în Transnistria. Până la 2 octombrie au fost evacuați în Transnistria în total 11.441 de nomazi (2.352 de bărbați, 2.375 de femei și 6.714 de copii)²¹.

Deportarea romilor sedentari considerați “indezirabili” (septembrie 1942)

În ceea ce privește romii stabili recenzați în mai 1942, într-o primă etapă autoritățile au procedat la o triere a lor. Pentru evacuarea cu primul lot au fost aleși romii “periculoși și indezirabili”, împreună cu familiile lor, în total 12.497 de persoane. Ceilalți 18.941 urmau să fie evacuați ulterior. Familiile romilor mobilizați și romii mobilizabili, cu familiile lor, rămâneau pe loc, chiar dacă figurau în categoria celor considerați periculoși. În momentul în care a început deportarea nomazilor, autoritățile nu aveau un plan clar de acțiune în privința romilor stabili. Ei urmau să fie evacuați în Transnistria sau internați în lagărele din țară. Până la urmă s-a optat pentru prima variantă. Planul inițial prevedea transportarea romilor cu ajutorul vaselor, pe Dunăre și apoi pe Marea Neagră, până în Transnistria, în luna iulie a anului 1942. Operația a fost pregătită în cele mai mici amănunte, dar s-a renunțat la transportul pe apă și romii au fost transportați pe calea ferată. Începutul “evacuării” pe calea ferată a fost fixat, inițial, de Ion Antonescu la 1 august 1942²². Operațiunea a fost, însă, amânată, astfel că deportarea romilor sedentari a fost făcută între 12 și 20 septembrie 1942,

¹⁹ *Documente*, vol.1, doc. 104, p. 162-177.

cu nouă trenuri speciale, formate în diferite orașe din țară. Modificarea planului de deportare explică de ce “evacuarea” a fost făcută abia în septembrie 1942.

În Transnistria au fost deportați, în septembrie 1942, 13.176 de romi sedentari. Numărul persoanelor deportate era mai mare decât fusese hotărât și, în plus, listele celor evacuați nu coincideau cu listele celor propuși pentru evacuare. Ancheta făcută în legătură cu această situație a stabilit că unele dintre persoanele trecute pentru evacuare erau dispărute și au fost înlocuite cu altele care voiau să plece în Transnistria. Întrucât cei mai mulți romi nu aveau asupra lor acte de identitate, a fost ușor pentru aceste persoane să se amestece printre ceilalți romi. Alții au plecat cu trenul personal până la Tighina (pe Nistru) și acolo s-au atașat diferitelor grupuri de deportați. A circulat atunci în rândul romilor zvonul că, o dată ajunși în Transnistria, vor fi împrăștiți cu pământ. Aceasta poate să explice în parte, plecarea benevolă a unor romi.

Operația de deportare a dus la numeroase abuzuri din partea jandarmilor și a polițiștilor însărcinați cu această operație. Au fost evacuate și familii ale unor romi mobilizați, precum și romi mobilizabili, cu familiile lor. Într-un caz, unui soldat aflat acasă în permisie jandarmii i-au ridicat familia (soția și socrii) și au deportat-o în Transnistria²³. Au fost ridicate, din eroare, familii de români, de turci și de maghiari. Unii dintre cei deportați erau căsătoriți cu românce. Au fost deportați și oameni care aveau o ocupație sau care aveau pământ.

Există un mare număr de petiții care semnalează aceste situații, după cum și mai mare este numărul cererilor de repatriere. Militarii de origine romă aflați pe front sau concentrați în interiorul țării au protestat împotriva acestor abuzuri. Președinția Consiliului de Miniștri și Marele Stat Major au cerut repararea abuzurilor. Cum se arată într-un ordin al Ministerului de Interne, aceste abuzuri “au produs o justificată perturbare în rândurile ostașilor romi, care în timp ce își făceau datoria către țară, la posturile de cea mai mare onoare, familiile lor au fost ridicate și evacuate în Transnistria”²⁴. Au fost ordonate măsuri în consecință. În plus, s-a cerut o grijă deosebită pentru familiile acestor oameni, noțiunea de “familie” trebuind să fie interpretată în sensul pe care i-l atribuiam romii, astfel încât exceptarea de la deportare să se extindă și asupra concubinilor celor mobilizați sau mobilizabili, precum și asupra copiilor

²⁰ *Ibidem*, vol.1, doc. 15, p. 22-23.

²¹ *Ibidem*, vol.1, doc. 179, p. 269-271.

²² *Ibidem*, vol.1, doc. 42, p. 66-67.

²³ ANIC, fond PCM, dosar 202/1941-1944, filele 274-277.

²⁴ *Documente*, vol.1, doc. 203, p. 302-303.

rezultați de aici²⁵. La capătul investigațiilor, au primit aviz de repatriere 311 capi de familie, cu 950 de membri, în total 1.261 de persoane²⁶. Însă nu toate aceste persoane au fost repatriate. Romilor deportați care aveau membri de familie pe front sau care au luptat în primul război mondial sau în războiul antisovietic li s-a asigurat, cel puțin pe hârtie, un tratament mai bun față de restul romilor²⁷.

În același timp, romii nenomazi au fost ridicați de la locurile lor fără să li se permită să-și ia lucrurile personale și gospodărești strict necesare. În plus, ei nu au avut timp să-și vândă averile. Au fost nu puține cazurile în care șefii posturilor de jandarmi și poliție au cumpărat bunurile și vitele romilor la prețuri derizorii. Casele și celelalte bunuri ale persoanelor evacuate au fost preluate de Centrul Național de Românzare²⁸.

Deportări ulterioare

Deportarea romilor stabili considerați periculoși trebuia să fie urmată de evacuarea celorlalți romi recenzați în mai 1942. Când s-a făcut trierea romilor stabili, a existat ideea ca romii mobilizați și mobilizabili, precum și familiile lor să fie internați în lagărele din țară. Până la urmă, s-a decis deportarea. Aceasta nu a mai avut, însă, loc, deoarece la începutul lunii octombrie 1942 deportările au fost suspendate până în primăvara anului următor. Apoi, la 13 octombrie, Consiliul de Miniștri a luat decizia de renunțare la noi deportări de evrei și romi²⁹. În ziua următoare, Ministerul Afacerilor Interne a ordonat să nu se mai trimită nici o categorie de romi în Transnistria, fie rămași dintre cei nomazi, fie dintre cei cu cazier judiciar; urmau să fie evacuați doar romii “care, prin prezența lor, prezintă un pericol contra ordinii publice”³⁰.

Un rol important în oprirea evacuărilor l-au avut problemele mari pe care deportarea romilor le-au creat birocrăției militare române³¹. La 29 septembrie 1942, deportarea romilor a fost discutată în ședința Consiliului de Miniștri. Generalul Constantin Vasiliu, secretar de stat la Ministerul Afacerilor Interne, a afirmat cu acest prilej că nu va mai trimite alți romi în Transnistria³². Totuși, și după această dată au mai fost deportați romi în Transnistria, unii chiar în toamna lui 1942, alții în anul următor. A fost vorba de grupuri mici sau de indivizi

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, vol.2, doc. 306, p. 107-108.

²⁷ ANIC, fond IGJ, dosar 77/1943, f. 47; dosar 43/1943, fila 286.

²⁸ *Documente*, vol.1, doc. 101, p. 158-160.

²⁹ “Timpul”, anul VI, nr. 1954 din 16 octombrie 1942, p. 3.

³⁰ *Documente*, vol.1, doc. 189, p. 286-287.

³¹ Radu Ioanid, *The Holocaust in Romania: The Destruction of Jews and Gypsies Under the Antonescu Regime, 1940-1944*, Chicago, Ivan R. Dee, 2000, p. 227.

³² R. Ioanid, *Evreii sub regimul Antonescu*, București, Hasefer, 1997, p. 312-313.

izolați, dintre cei care s-au sustras celor două mari operații din vara și toamna lui 1942, dintre cei eliberați din închisori, sau dintre cei pe care autoritățile i-au trecut ulterior pe lista “indezirabililor”. În total, după octombrie 1942 au mai fost deportate câteva sute de persoane. Ultimele deportări au avut loc în decembrie 1943, când a ajuns în Transnistria un transport cu 57 de romi din Pitești și din restul județului Argeș; dintre aceștia 36 aveau statutul de “evacuați”, ceilalți 21 fiind “reevacuați”³³.

Numărul romilor deportați în Transnistria

În intervalul iunie 1942 – decembrie 1943, numărul total al romilor deportați în Transnistria a ajuns la ceva mai bine de 25.000. La începutul lunii octombrie 1942, după ce s-au încheiat cele două mari operații de deportare, în Transnistria se aflau 24.686 de romi: 11 441 de nomazi, 13.176 de nenomazi (stabili) și alți 69 care fuseseră evacuați după eliberarea din închisoare³⁴. Lor li s-au adăugat persoanele deportate ulterior, fie dintre cei care s-au sustras operațiunilor de deportare amintite, fie dintre cei eliberați din închisori, fie dintre cei deveniți între timp “indezirabili”.

Tratamentul romilor în Transnistria

“**Coloniile de romi**”. Romii au fost așezați în hotarul sau în vatra unor sate situate în partea de răsărit a Transnistriei, pe malul Bugului care țineau de județele Golta, Oceacov, Berezovca și Balta. Inițial, cei mai mulți dintre romii nomazi au fost plasați în județul Golta, iar romii stabili au fost plasați, aproape toți, în județul Oceacov. Unii romi au fost cazați în bordeie, alții în case. De regulă, s-a recurs la evacuarea unei jumătăți de sat, localnicii ucraineni fiind mutați în casele consătenilor lor neevacuați, iar în casele astfel liberate au fost instalați romii. Câteva sate de pe Bug au fost evacuate în întregime în acest scop, populația ucraineană fiind retrasă în interiorul județului respectiv. Acestea au fost așa-numitele “colonii de țigani” din Transnistria, cuprinzând câteva sute de persoane (la început, unele au avut chiar mii de oameni). Nu erau nici lagăre, și nici ghetouri propriu-zise, chiar dacă în documente se folosesc, uneori, acești termeni. Erau, totuși, perimetre rezervate romilor în interiorul sau la marginea unui sat. Deportații erau supravegheați de postul de jandarmi local, dar aveau o oarecare libertate de circulație în cadrul comunei sau al zonei înconjurătoare, pentru a merge la muncă, spre a-și câștiga existența.

³³ Conform unui raport din 3 ianuarie 1944, *Documente*, vol.2, doc. 573, p. 420.

³⁴ *Ibidem*, vol.1, doc. 179, p. 268-271.

Regimul romilor deportați

Printr-o decizie a Guvernământului Transnistriei din 18 decembrie 1942, regimul romilor evacuați în Transnistria a fost reglementat în sensul următoarelor prevederi:

– Așezarea Țiganilor în sate, în grupuri de 150-350, după necesități și posibilități de utilizare la muncă, sub conducerea unuia dintre ei, cu obligația de a presta munca ce li se impune, fiind retribuiți ca și muncitorii localnici;

– Muncitorii calificați vor fi întrebuințați potrivit meseriei lor în atelierele existente și în cele care se vor mai înființa;

– Ceilalți Țigani vor fi constituiți în echipe de lucru, sub supravegherea unuia dintre ei. Acestea vor fi utilizate la muncile agricole, tăiatul lemnului în păduri, confecționarea de obiecte de lemn, strângerea pieilor, maștelor și părului de animale, colectarea metalelor, maculaturii, zdrențelor ș.a.;

– Toți Țiganii în vârstă de 12-60 de ani, fără deosebire de sex, sunt obligați să muncească în ateliere sau în echipele de lucru constituite;

– Țiganilor care vor da un randament superior celui normal li se vor acorda premii egale cu 30 la sută din valoarea surplusului de muncă prestată;

– Conducătorii grupelor din sate răspund de prezența în localitate a Țiganilor, iar supraveghetorii echipelor de lucru, de prezența la muncă;

– Țiganii care vor părăsi fără autorizație localitatea în care li s-a fixat domiciliul sau vor lipsi nemotivat de la lucru vor fi internați în lagărul de represalii care va fi înființat în fiecare județ³⁵.

Condițiile de existență în locurile de deportare. Moartea multor deportați

Măsurile preconizate ar fi trebuit să asigure deportaților posibilitatea de a-și câștiga existența în condițiile unui regim de domiciliu obligatoriu. Au rămas, însă, pe hârtie. Situația romilor în Transnistria, a fost de la început, extrem de dură. Romilor nu li s-au asigurat decât într-o mică măsură posibilități de muncă și mijloace de existență. Doar o parte dintre ei au fost utilizați la ferme (fostele sovhozuri) și la obști (fostele colhozuri). Acestea nu aveau nevoie de ei decât în număr mic și, de regulă, sezonier, preferând să-i folosească pe localnicii ucraineni. Atelierele de care vorbea decizia amintită nu au fost organizate decât în număr extrem de mic.

³⁵ *Ibidem*, vol.2, doc. 268, p. 54-56.

Condițiile de existență în Transnistria au fost foarte dure. Deportaiilor nu li se distribuia hrană suficientă, iar ei nu și-o puteau procura. Rația prevăzută de Guvernământ nu a fost respectată; uneori, nu se distribuia cu săptămânile. Nu se asigurau lemne pentru încălzit și gătit. Și îmbrăcămintea a fost o mare problemă, mai ales că la ridicarea lor de acasă romilor nu li s-a permis să-și ia haine de schimb și obiecte personale. Deportaiii erau lipsiți de cele mai elementare obiecte, inclusiv de vase de gătit. Asistența medicală era aproape inexistentă, iar medicamentele lipseau. Cei ce dispuneau de aur, de monedă românească sau de diferite obiecte le vindeau localnicilor pentru a supraviețui. Această situație îngrozitoare era reflectată în înseși rapoartele și în alte materiale întocmite chiar de autoritățile care s-au ocupat de deportaii (posturile și legiunile de jandarmi, preturile raioanelor, prefecturile de județ etc.). Situația din județul Oceacov, pe care o găsim descrisă în nota informativă, datată 5 decembrie 1942, a unui agent al Siguranței, este ilustrativă pentru mai toate “coloniile” de romi din acel moment:

“[...] Pe timpul cât au stat în cazărmile de la Alexandrudar*, țigani au trăit într-o mizerie de nedescris. Erau alimentați insuficient. Li se dădeau 400 gr pâine pentru cei capabili a munci și câte 200 gr pentru bătrâni și copii. Li se mai dădea puțini cartofi și foarte rar pește sărat și aceste în cantități extrem de mici.

Din cauza proastei alimentări, unii țigani – aceasta o formează majoritatea – au slăbit într-atât că au ajuns numai schelete. Zilnic mureau – mai ales în ultimul timp – câte 10-15 țigani. Erau plini de paraziți. Vizita medicală nu li se făcea deloc, iar medicamente nu aveau. Sunt goi, fără haine pe ei, iar rufăria și îmbrăcămintea le lipsește de asemenea completamente. Sunt femei al căror corp (partea inferioară) este gol în adevăratul sens al cuvântului. Săpun nu li s[-]a dat de când au venit, din care cauză nu s-au spălat nici ei și nici n-au putut să-și spele singura cămașe ce o au.

În general situația țiganilor este groaznică și aproape de neînchipuit. Din cauza mizeriei mulți dintre ei au ajuns niște umbre și aproape sălbateci. Această stare a lor se datorește din cauza relei cazări și alimentări, precum și a frigului. Din cauza foametei la care

* Denumirea rusească a localității: Aleksandrodar.

sunt supuși, i-au speriat pe ucrainieni cu furturile. Dacă în țară unii țigani se țineau de furturi, o făceau din obișnuință, pe când acolo și țiganul care în țară era cinstit s-a pus pe furt, căci foamea [-]a dus [la] acest gest rușinos.

Din cauza răului tratament, până în ziua de 25 noembrie a.c. au murit 309 țigani. Au fost găsite cadavre de țigani pe șoseaua Oceacov-Alexandrudar. Aceștia au murit de foame și frig.

Dar că țiganii de la cazărmile Alexandrudar au fost cazați mai omenește prin comunele arătate mai sus, încă nu s-a rezolvat problema țigănească din județul Oceacov. Li s[-]a ameliorat întrucâtva doar situația, fiind expuși mai puțin frigului și că au fost deparazitați. Dar dacă nu li se va da și lemne sau alt combustibil, țiganii vor fi în stare să facă din case ceea ce au făcut din cazărmi, niște locuințe nelocuibile. Și frigul o să[-]i ducă și la aceasta, fără să se gândească că răul și-l agravează, și că pericolul de a muri de frig este mai mare. De asemenea, dacă nu li se va da o alimentație omenească, asistență medicală și medicamente, precum și îmbrăcăminte la unii, mortalitatea țiganilor nu [o] să scadă, dar va crește pe zi ce gerul va crește și el. De asemenea, vor intensifica furturile de la ruși [ucraineni]. De altfel, populația băștinașă este foarte revoltată și starea de spirit a acesteia este foarte scăzută prin faptul că au fost evacuați din casele lor în timp de iarnă pentru ca aceste case să fie date pe seama țiganilor, pe care nu pot să-i sufere”³⁶.

Până în primăvara anului 1943, situația deportaților a fost dramatică din toate punctele de vedere. Au murit mii de romi. De fapt, pierderile de vieți în rândul romilor care au trecut prin experiența Transnistriei s-au produs, în cvasitotalitatea lor, în iarna 1942-1943. Într-un raport al Preturii Raionului Landau către Prefectura Județului Berezovca în legătură cu epidemia de tifos exantematic izbucnită la mijlocul lunii decembrie 1942 în taberele de romi din raion, precizează că, datorită tifosului, numărul romilor de aici s-a redus de la circa 7.500

³⁶ *Documente*, vol.2, doc. 249, p. 27-28.

la circa 1.800-2.400³⁷. Situația din raionul Landau a fost una de excepție, dar peste tot s-a înregistrat atunci un număr mare de morți.

O măsură care i-a afectat grav pe nomazi a fost confiscarea cailor și căruțelor, nu numai pentru că îi priva pe acești oameni de posibilitatea de a-și câștiga existența, ci și pentru că pentru mulți căruța servea ca locuință. Dispoziția cu acest conținut a fost dată de Gheorghe Alexianu, guvernatorul Transnistriei, la 29 iulie 1942³⁸. Într-un memoriu scris în 1945, lt.-col. Vasile Gorsky, fostul prefect al județului Oceacov, dă una dintre cele mai detaliate descrieri ale situației în care s-au aflat romii deportați în Transnistria³⁹. Prin informațiile pe care le conține, memoriul reprezintă o sinteză a ceea ce apare în documentele emenate de la autoritățile din Transnistria. Pe lângă situația tragică în care s-au aflat romii, apare aici și neputința administrației civile de a gestiona această nouă situație.

Ulterior, situația deportaților s-a ameliorat într-o oarecare măsură. Întrucât concentrarea în grupuri mari făceau extrem de dificilă asigurarea cu lucru și procurarea hranei, dar și supravegherea acestor oameni și, în același timp, avându-se în vedere experiența dramatică din iarna 1942-1943, în primăvara și vara lui 1943 s-a recurs mai peste tot la desființarea coloniilor și la împărțirea romilor prin sate. Astfel s-a ajuns ca ei să locuiască, pentru o perioadă mai lungă sau mai scurtă, în multe dintre localitățile județelor Golta, Balta, Berezovca și Oceacov, unde au fost folosiți la muncă, fie la ferme și obști, fie în ateliere sau în alte locuri, unde prestau muncă plătită sau își practicau pe cont propriu meseria⁴⁰.

Fondurile de arhivă create de administrația românească de ocupație din Transnistria sau de administrația unor comune și ferme redau foarte bine tipurile de munci pe care le-au prestat romii: munci agricole, repararea drumurilor și a terasamentului de cale ferată, tăierea sălciiilor de pe malul Bugului, tăierea lemnului în păduri, lucrări de interes militar din regiunea Nikolaev (situată dincolo de Bug, în teritoriul aflat sub ocupație germană) ș.a. Printr-o serie de măsuri luate în vara lui 1943, autoritățile s-au străduit să le asigure deportaților posibilități de muncă. Aceasta a fost ceea ce în limbajul epocii se numea “organizarea muncii”. Ea a avut o

³⁷ *Ibidem*, vol.2, doc. 590, p. 437.

³⁸ R. Ioanid, *Evreii sub regimul Antonescu*, p. 315.

³⁹ *Documente*, vol.2, doc. 641, p. 495-500. Memoriul lui Vasile Gorsky este prezentat în: R. Ioanid, *The Holocaust in Romania*, p. 231-235.

⁴⁰ Situația romilor deportați, cu schimbările survenite în timp, este foarte bine sintetizată în rapoartele lunare ale Serviciului Muncii din cadrul prefecturilor de județ. Aceste documente conțin câte un capitol care se ocupă de *Munca și regimul de viață al țiganilor*. Spre exemplu, a se vedea *Documente*, vol.2, doc. 473, p. 303-304 (din județul Golta, august 1943).

parte pozitivă, în sensul că munca era plătită, iar deportatul și familia lui puteau să-și asigure întrucâtva existența⁴¹.

Unii dintre deportați s-au adaptat la condițiile vitrege din Transnistria. Ei au găsit o nișă în economia satelor în care au fost așezați, prestând pentru localnici anumite munci și meșteșuguri, întocmai ca în satele de origine din România. Un astfel de grup, care a reușit să-și prezeve ocupația și să-și asigure existența, a fost cel al *pieptănarilor*. În județul Berezovca, exista, în februarie 1944, un număr de 1.800 de pieptănari, care își câștigau existența din confecționarea și comercializarea pieptenilor⁴². Așa cum scrie “primarul țiganilor” de la ferma Suhaia Balca, într-o cerere adresată prefectului județului Berezovca, la 11 martie 1944:

“De patru luni noi nu am primit nimic de la fermă sau stat, ci trăim numai de pe urma muncii noastre și din veniturile ce realizăm prin vânzarea peptenilor. Din veniturile ce le avem de pe urma vânzării peptenilor noi am putut în iarna aceasta să ne îmbrăcăm și să ne hrănim într-un chip omenos”⁴³.

În aceiași termeni scrie, în aceeași zi, Păun Marin, “conducătorul atelierului de pieptănărie a[1] țiganilor de la ferma Suhaia Balca”, în cererea de eliberare a unor autorizații pentru vânzarea pieptenilor⁴⁴.

Dar nu tuturor deportaților li s-a putut da de lucru. La nivel de raion sau de județ, au fost luate măsuri menite să le asigure hrana. Nu a existat, însă, întotdeauna o bună colaborare cu Guvernământul Transnistriei (de fapt, cu diferitele Direcții ale acestuia, în primul rând cu Direcția Muncii, în a cărei competență intrau deportații evrei și romi). În județul Balta, în vara lui 1943, romii au fost scoși din case și mutați în bordeie; li s-a dat pământ pe care să-l lucreze pentru a-și asigura hrana. În alte părți, s-a trecut la desființarea coloniilor, romii au fost repartizați prin satele ucrainene, fiind astfel mai ușor de hrănit și de întrebuințat la lucru. S-au făcut chiar propuneri pentru înființarea de “colonii agricole țigănești”, care să fie dotate cu pământ de cultură și cu inventar agricol. Organele Jandarmeriei au făcut demersuri pe lângă prefecturile de județe pentru a li se asigura romilor existența⁴⁵.

⁴¹ A se vedea nota 40.

⁴² *Documente*, vol.2, doc. 589, p. 436.

⁴³ *Ibidem*, vol.2, doc. 605, p. 455.

⁴⁴ *Ibidem*, vol.2, doc. 604, p. 454-455.

⁴⁵ Documente referitoare la aceste aspecte: *ibidem*, vol.2, doc. 474, p. 304-305; doc. 481, p. 312 ; doc. 506, p. 340-341 ; doc. 522, p.359 ; doc. 528, p. 365-366, etc.

Situația nu a fost, însă, aceeași peste tot. În unele locuri romii s-au confruntat cu foametea și cu frigul și în 1943. Situația a fost deosebit de gravă în județul Golta. Raportul Legiunii de Jandarmi Golta către Inspectoratul General al Jandarmeriei din 10 mai 1943 descrie, de fapt, un regim de exterminare aplicat evreilor și romilor:

“Am onoare a raporta că, din informațiunile pe care le-am verificat în tot județul, reiese următoarele: La evrei nu li se dă hrană de luni de zile. La fel țiganilor și Lagărului Golta, unde sunt un număr de 40 indivizi. Toți aceștia muncesc și se cere să muncească căzând de pe picioare din cauza foamei. Rugându-vă să binevoiți”⁴⁶.

Într-un alt raport, din 22 noiembrie 1943, de data aceasta către Prefectura Județului Golta, Legiunea de Jandarmi arată că romii internați în lagărul de muncă Golta (o parte dintre cei care încercaseră fără succes să fugă din Transnistria) erau în situația de a muri de foame⁴⁷. Tot în acest județ, Ion Stancu, „primarul țiganilor” din comuna Camina Balca, reclamă, în luna septembrie a aceluiași an, faptul că oamenii săi nu primeau hrană suficientă:

“Ziua lucrăm la colhoz, dar noaptea facem patrula la post, ne dă mâncarea foarte puțină, 300 de grame de făină, cartofi 500 de grame și sare 10 grame pe fiecare persoană, fără alte mijloace de alimente, untdelemn nu căpătăm de 8 luni de zile”⁴⁸.

În același timp, autoritățile acuzau des faptul că romii căutau să se sustragă și atunci când existau posibilități de muncă. Documentele spun că ei preferau să cutreiere satele și să cerșească. Pentru a-și procura hrana, unii romi s-au dat la furturi; au existat bande de tâlhari formate din romi. Prin infracțiunile comise, acești deportați au terorizat populația ucraineană și au creat greutăți autorităților române. A existat, totodată, la romi o tendință generală de fugă din “coloniile” de la Bug. Prin orice mijloace, individual sau în grupuri, ei au încercat să se întoarcă în țară. De cele mai multe ori, fugarii erau prinși și aduși înapoi. Autoritățile din Transnistria s-au aflat în imposibilitatea de a stopa acest fenomen. Lagărele de represalii preconizate pentru astfel de situații nu au fost înființate. Abia în toamna anului 1943, într-un

⁴⁶ *Ibidem*, vol.2, doc. 375, p. 187.

⁴⁷ *Ibidem*, vol.2, doc. 543, p. 379-380.

⁴⁸ *Ibidem*, vol.2, doc. 488, p. 319.

moment când exodul romilor a luat proporții, numărul celor fugiți și prinși trecând de 2.000, s-a luat măsura de a se improviza un astfel de lagăr, la Golta, unde au fost internați 475 de romi⁴⁹.

Situația romilor a fost diferită de la județ la județ, de la raion la raion, chiar de la fermă la fermă, în funcție de mai mulți factori. Aici a contat și persoana funcționarului român din fruntea unității administrative (județ sau raion). Asigurarea hranei a depins foarte mult de comunitățile locale. Or, localnicii ucraineni îi vedeau pe romi ca pe o povară. Au fost dese intervențiile autorităților raionale și județene pe lângă comunele și obștile ucrainene pentru a le determina să dea romilor alimente în conformitate cu dispozițiile Guvernământului. Situația romilor a depins și de grupul sau subgrupul din care ei făceau parte. Au fost locuri unde comunitățile de romi au reușit să-și asigure existența și să supraviețuiască celor aproape doi ani de deportare. În alte părți, însă, deportații nu au supraviețuit decât în număr mic.

Numărul victimelor

În condițiile descrise mai sus, în Transnistria au murit de foame, frig, boli și mizerie mulți dintre romii deportați. Nu au existat execuții organizate de autoritățile civile și militare române din Transnistria în rândul romilor. Nici un document nu vorbește de asemenea execuții. Au fost, însă, situații în care jandarmii au împușcat romi. Așa s-a întâmplat, de exemplu, la Trihati (jud. Oceacov), unde, așa cum se spune într-un raport din mai 1943, jandarmii i-au împușcat pe romii veniți aici din satele vecine în căutare de lucru⁵⁰.

Numărul romilor morți în Transnistria nu este cunoscut cu exactitate. La 15 martie 1944, când se pregătea evacuarea în țară a cetățenilor români fără deosebire de origine, Subinspectoratul General de Jandarmi Odessa a raportat că avea în cuprinderea sa 12.083 de romi⁵¹. Această cifră îi desemnează pe romii care au supraviețuit deportării. Lor trebuie să li se adauge romii care au scăpat din Transnistria înainte de data menționată. Este vorba de persoanele care au fost repatriate, în diferite momente, precum și de cei care au părăsit ilegal Transnistria, fără a mai fi trimiși înapoi în locurile de deportare. În cele două categorii au intrat aproximativ 2.000 de persoane, ceea ce ridică numărul supraviețuitorilor la aproximativ 14.000. Aceasta înseamnă că din cei peste 25.000 de romi deportați, circa 11.000 au murit în locurile de deportare și doar aproximativ 14.000 au supraviețuit Transnistriei.

⁴⁹ *Ibidem*, vol.2, doc. 553, p. 390-394 (raport al Inspectoratului de Jandarmi Balta, 9 decembrie 1943).

⁵⁰ *Ibidem*, vol.2, doc. 383, p. 196-198.

⁵¹ *Ibidem*, vol.2, doc. 608, p. 458.

Cifra de 6.439 de romi pe care o consemnează Jandarmeria în a doua jumătate a lunii iulie, când a procedat la înregistrarea celor întorși în țară⁵², cuprinde doar o parte dintre supraviețuitori. Nu erau incluși romii de pe teritoriul urban, de care se ocupa Poliția. Un număr deloc neglijabil de romi a putut scăpa recenzării datorită condițiilor de război. Părți din teritoriul țării erau deja ocupate de armata sovietică sau se aflau în zona frontului. În acel moment, unii romi erau pe drumul spre casă, iar alții au rămas pe loc la retragerea autorităților române. Dintre aceștia din urmă, unii aveau să fie repatriați după încheierea războiului, în timp ce alții se vor răspândi, ulterior, în cuprinsul U.R.S.S.

Revenirea în țară a supraviețuitorilor (1944)

Romii care au supraviețuit deportării s-au întors în țară în primăvara anului 1944, o dată cu retragerea Armatei și autorităților române în fața ofensivei sovietice. Încă din toamna lui 1943, părăsirea fără autorizație a locurilor de deportare a căpătat proporții de masă, cei prinși fiind, însă, retrimiși în Transnistria. Dar, în martie-aprilie 1944, fără a aștepta din partea autorităților vreun ordin de repatriere, romii, în grup sau individual, s-au retras dincoace de Nistru și apoi în interiorul țării. În unele cazuri, aceasta s-a făcut cu concursul direct al unităților militare române și germane în retragere și al lucrătorilor de la căile ferate. La 19 aprilie 1944, Inspectoratul General al Jandarmeriei a dat ordin ca romii fugiți din Transnistria să fie opriți pe loc și puși la muncă⁵³. Ordinul a fost repetat la 17 mai⁵⁴. Acestor romi li s-a fixat un domiciliu provizoriu și li s-a interzis să circule. Ei urmau să fie repartizați pe moșii pentru muncă. Dar, datorită vieții pe care au dus-o în Transnistria, majoritatea erau inapți pentru muncă. Ceilalți au fost plasați la diferiți proprietari pentru munci agricole. Au fost, însă, frecvente situațiile în care romii refuzau să lucreze, pe motiv că nu se pricep, ceea ce a exasperat autoritățile locale. Ei rămâneau astfel pe mai departe în situația de muritori de foame. În aceste condiții, pentru unele grupuri s-a aprobat întoarcerea în satele de baștină⁵⁵.

Abandonarea politicii anti-romi

O dată cu momentul 23 august 1944, când Ion Antonescu a fost înlăturat, iar legislația fascistă abrogată, s-a pus capăt și politicii anterioare față de romi. La 13 septembrie 1944,

⁵² ANIC, fond IGJ, dosar 86/1944, dosar 97/1944.

⁵³ *Documente*, vol.2, doc. 613, p. 463.

⁵⁴ *Ibidem*, vol.2, doc. 621, p. 472-473.

⁵⁵ Numeroase exemple pot fi găsite în: ANIC, fond IGJ, dosar 86/1944 etc.

Subsecretariatul de Stat pentru Poliție a dat ordin ca toți romii întorși din Transnistria să fie “lăsați la ocupațiile lor, luându-se măsuri ca să fie îndrumați la diferite munci”⁵⁶.

Situația celorlalți romi din țară

Așa cum s-a arătat mai sus, au fost deportați în Transnistria peste 25.000 de romi, adică aproximativ 12 la sută din totalul acestei populații. Ceilalți romi, adică cea mai mare parte a acestei populații, nu au prezentat interes pentru autorități. Sub aspect juridic, ei au fost neafecțați de măsurile de persecuție instituite de guvernul Antonescu. Au rămas cetățeni cu drepturi depline (în condițiile de atunci, desigur), în rând cu marea masă a populației țării. Ei nu și-au pierdut drepturile cetățenești, iar averile lor n-au făcut obiectul politicii de românizare – așa cum s-a întâmplat cu populația evreiască. Desigur, nu trebuie pierdută din vedere starea de nesiguranță în care au trăit în acei ani mulți romi. Așa cum relevă documentele epocii, exista teama că deportările se vor extinde și la alte categorii de romi. Teamă a fost alimentată în unele locuri și de jandarmi și de polițiști, care, de cele mai multe ori din interes personal, i-au amenințat pe acești cetățeni cu deportarea⁵⁷. Dată fiind limitarea persecuției la anumite categorii de romi, înseamnă că o politică specială față de ansamblul populației romi nu a existat în România în anii 1940-1944. Politica față de romi a regimului Antonescu se traduce, de fapt, în măsurile luate față de o parte a acestei populații.

În afara romilor deportați la Bug, au mai existat, totuși, două grupe din cadrul acestei populații față de care autoritățile române au arătat preocupare, și anume:

1. *Romii fugiți din nordul Transilvaniei* (teritoriu aflat între 1940 și 1944 sub ocupația Ungariei) și stabiliți în județele Cluj-Turda și Arad, în număr de câteva sute. Ei au trecut frontiera în România din motive care țineau, în primul rând, de refuzul de a merge la armată (mai exact, la batalioanele de muncă). Acești romi nu au fost duși în Transnistria, deși unele legiuni de jandarmi din județele de graniță au cerut deportarea lor⁵⁸;

2. *Romii de pe marile moșii din sudul țării*, și ei în număr de câteva sute, care munceau aici de mulți ani, în condiții precare de salarizare și cazare. În noiembrie 1942, Inspectoratul General al Jandarmeriei, iar în iunie 1943 mareșalul Antonescu în persoană au dat ordine prin care obligau pe proprietari să construiască locuințe stabile pentru romii

⁵⁶ *Documente*, vol.2, doc. 639, p. 494.

⁵⁷ Starea de spirit a romilor după deportările din vara și toamna anului 1942 este redată, de exemplu, în rapoartele Inspectoratului Regional de Poliție Alba Iulia din 30 septembrie (*ibidem*, vol.1, doc. 162, p. 247) și 3 decembrie 1942 (*ibidem*, vol.2, doc. 243, p. 14-15) sau în raportul Inspectoratului Regional de Poliție Timișoara din 27 noiembrie 1942 (*ibidem*, vol.1, doc. 238, p. 352-353).

⁵⁸ Câteva documente privitoare la acești romi: *ibidem*, vol.1, doc. 119, p. 194 ; vol.2, doc. 568, p. 413-414 ; doc. 577, p. 424-425.

lucrători pe moșiile respective. Însă doar în puține dintre aceste locuri au fost construite atunci locuințe⁵⁹. Măsura ține de politica socială a guvernului.

O dată ce deportarea s-a limitat la o parte dintre romi, s-ar părea că avem de-a face cu o situație asemănătoare cu cea a populației evreiești. Cum se știe, au fost deportați în Transnistria evreii din Basarabia, Bucovina și județul Dorohoi, ceilalți evrei români, cu puține excepții, nefiind deportați. A existat, însă, în anii războiului o politică a statului român care i-a vizat pe toți evreii; legislația antisemită, măsurile de ordin rasial și politica de românizare au afectat, chiar dacă în măsuri diferite, toate segmentele populației evreiești. În anii 1940-1944 populația evreiască, în ansamblul ei, a fost supusă unei discriminări severe. Nu același a fost regimul populației rome. În România, în acei ani, nu a fost luată nici o măsură care să-i fi vizat pe toți romii din țară, adică întreaga populație înregistrată la recensăminte drept “țigani” sau identificată astfel de autorități și/sau de populație. Așadar, preocupările guvernului Antonescu față de romi nu s-au limitat la Transnistria. Deportarea în teritoriul dintre Nistru și Bug, rămâne, însă elementul cel mai important.

Populația românească și deportarea romilor

Deportarea romilor nu s-a bucurat de suportul populației românești și au existat proteste din toate mediile⁶⁰. O categorie de proteste a venit din partea elitei politice sau culturale. Astfel, la 16 septembrie 1942, când deportările erau în curs, președintele Partidului Național Liberal, Constantin I. C. Brătianu, a trimis mareșalului Ion Antonescu o scrisoare de protest, în care invocă argumente de natură umanitară și morală, caracterizând deportarea romilor drept un act nejustificat și crud, “care ne va duce cu câteva secole înapoi din istoria omenirii”⁶¹. Acest protest a fost un act cu caracter politic: C.I.C. Brătianu precizează că responsabilitatea pentru această decizie revine exclusiv mareșalului Antonescu și că politica acestuia față de romi nu avea nimic de-a face cu politica guvernelor anterioare. El spune că “acești cetățeni români nu au fost până astăzi supuși în Statul nostru la un tratament special”. Brătianu menționa în acest context “persecuțiile și expulzarea evreilor, ca represalii în contra coreligionarilor lor din Bucovina și Basarabia și sub influența tratamentului ce au suferit în

⁵⁹ Documente referitoare la această problemă: *ibidem*, vol.2, doc. 400, p. 215-216 ; doc. 622, p. 473-474 ; doc. 623, p. 474-475 ; doc. 626, p. 479-480.

⁶⁰ A se vedea Viorel Achim, *Aitudinea contemporanilor față de deportarea țiganilor în Transnistria*, în: *România și Transnistria: problema Holocaustului. Perspective istorice și comparative*. Coordonatori Viorel Achim [și] Constantin Iordachi, București, Curtea Veche, 2004, p. 204-236.

⁶¹ Jean Ancel (ed.), *Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry During the Holocaust*, vol. IV, 1986, p. 225. New York : Beate Klarsfeld Foundation.

Germania”⁶². Conducătorii Partidului Național Țărănesc și-au exprimat solidaritatea cu protestul lui Brătianu⁶³. Marele compozitor George Enescu a intervenit în persoană la mareșalul Antonescu pentru romii muzicanți, “afirmând că pleacă și el în caz de-i duce muzicanții la Bug”⁶⁴. De asemenea, conducerea unor companii, cum au fost Căile Ferate Române, de teamă că deportările se vor extinde și la alte categorii de romi, a intervenit în favoarea angajaților lor de origine romă⁶⁵.

În ceea ce privește atitudinea populației față de deportarea romilor, aceasta apare în zeci de documente ale perioadei. Au existat și câteva cazuri în care semnatul și-a exprimat acordul cu măsura guvernului⁶⁶. Mult mai bine reprezentate documentar sunt, însă, situațiile în care oameni de toate condițiile sociale și-au exprimat dezacordul față de măsurile luate împotriva romilor. Există scrisori și memorii, adresate Președinției Consiliului de Miniștri, mareșalului Ion Antonescu direct, reginei-mame, Ministerului de Interne, Marelui Stat Major etc., unele purtând zeci de semnături, redactate uneori în numele întregii comunități, care fie cer să nu fie deportați romii din satul sau orașul respectiv, fie cer readucerea în locurile de baștină a celor deja deportați. Majoritatea protestelor de acest fel sunt din toamna lui 1942, după deportarea romilor sedentari “periculoși”, când exista teama că deportările se vor extinde și la alte categorii ale acestei etnii. De asemenea, primăriile au dat certificate de bună purtare romilor care se simțeau amenințați și doreau să se pună astfel la adăpost, iar în unele locuri ele au intervenit pentru exceptarea romilor de la o eventuală deportare. Amintim memoriul pe care un grup de locuitori din comuna Balta Verde, satul Popoveni, județul Dolj, precum și din alte comune și din orașul Craiova l-au adresat în octombrie 1942 mareșalului Ion Antonescu, în care au cerut ca Ilie Dincă din Craiova, de meserie fierar, să nu fie trimis în Transnistria⁶⁷; sau, în septembrie 1942, intervenția la Președinția Consiliului de Miniștri a mai multor locuitori din Craiova, pentru concetățeanul lor Ștefan Gâdea, de meserie tinichigiu, ca să nu fie trimis în Transnistria⁶⁸; sau, în octombrie 1942, intervenția la mareșalul Antonescu a locuitorilor din Zimnicea, în număr de 127, în favoarea meseriașilor din oraș –, care “numai ca origină îndepărtată mai pot fi socotiți țigani”, cerând să nu fie

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*, vol.1, doc. 202, p. 301-302.

⁶⁴ *Ibidem*, vol.1, doc. 220, p. 331.

⁶⁵ *Ibidem*, vol.1, doc. 190, p. 287-288.

⁶⁶ Un astfel de exemplu este cel al unui ofițer în retragere din Târgu Jiu, căpitanul N. Dogaru, care, la 22 iunie 1942, “în numele populației”, a cerut să se ia măsuri împotriva romilor din oraș. Soluția pe care petentul o propune era fie “colonizarea” acestor romi în Transnistria – care începuse în întreaga țară la 1 iunie și era în curs de desfășurare –, fie strângerea la un loc a tuturor romilor din județ, într-o comună oarecare, și formarea unui sat exclusiv țigănesc. (*Ibidem*, vol.1, doc. 44, p. 69-70.)

⁶⁷ *Ibidem*, vol.1, doc. 167, p. 255-256.

⁶⁸ *Ibidem*, vol.1, doc. 157, p. 241.

deportați⁶⁹. Argumentele invocate în aceste apeluri se referă la condiția romilor de membri ai comunității locale sau la importanța lor în economia așezării (în multe cazuri, romii erau singurii meșteșugari din sat).

Totuși, aceste luări de atitudine privind deportarea romilor nu au fost făcute niciodată în favoarea nomazilor, a căror deportare pare să fi fost considerată de majoritatea românească drept justificată. Chiar unul dintre argumentele folosite de romii sedentari pentru a se apăra împotriva deportării a fost faptul că ei nu erau nomazi, că aveau un domiciliu și desfășurau o muncă utilă⁷⁰.

Romii în primii ani postbelici și problema deportării lor în Transnistria în cadrul proceselor criminalilor de război

După revenirea din Transnistria a romilor supraviețuitori, în primăvara și vara anului 1944, și după schimbarea de regim din august 1944, “problema țiganilor” nu a mai figurat pe agenda politică, iar repunerea în drepturi a romilor s-a făcut fără multe complicații. Pentru noul guvern, romii deveneau din nou ceea ce fuseseră în perioada anterioară regimului Antonescu: o populație reprezentând mai degrabă o categorie socială marginală decât o minoritate etnică. Drept consecință, au fost reluate vechile preocupări ale autorităților legate de controlul nomadismului, fiind reiterate vechile restricții de circulație. Nu există nici o dovadă că autoritățile ar fi luat măsuri de sprijinire a foștilor deportați, iar problemele romilor nu au figurat pe agenda partidelor politice⁷¹.

Deși soarta romilor în timpul războiului – deportarea în Transnistria și crimele petrecute acolo – nu a mai interesat nici autoritățile, și nici opinia publică, totuși procesele criminalilor de război au readus în atenție, pentru scurt timp, aceste evenimente. Soarta romilor a fost, însă, un subiect cu totul marginal. La procesul primului lot de criminali de război, din 1945, în materialele publicate atunci se face referire la deportarea romilor doar într-unul din rechizitorii (când se vorbește de colonelul Modest Isopescu, fostul prefect al

⁶⁹ ANIC, fond PCM, dosar 202/1942, filele 234-235.

⁷⁰ Președintele Asociației [Uniunii] Generale a Romilor din România, Gheorghe Niculescu, a cerut, în septembrie 1942, ca “la executarea măsurilor de ridicare a țiganilor pentru trimitere în Transnistria, să se excepteze țiganii băștinași [sedentari], care au situație stabilă și profesează diferite meserii, și să se ridice numai țiganii nomazi”. *Documente*, vol.1, doc. 169, p. 258-259.

⁷¹ Câteva date despre situația romilor în România după 1944, în V. Achim, *Romanian Memory of the Persecution of Roma*, în *Roma and Sinti: Under-Studied Victims of Nazism*. Symposium Proceedings. Washington, D.C.: Center for Advanced Holocaust Studies; United States Holocaust Memorial Museum, 2002, p. 59-77.

județului Golta), și aici acuzele se referă doar la confiscarea cailor și căruțelor de la romi⁷². Restul actului de acuzare se referă la crimele comise împotriva evreilor.

Situația a fost similară la procesul lui Ion Antonescu și al principalilor săi colaboratori, desfășurat în mai 1946. Deportarea romilor a fost unul dintre capetele de acuzare la adresa lui Antonescu, însă acuzarea nu a insistat asupra acestui element. În cursul procesului Antonescu, romii au fost amintiți în doar patru locuri: în actul de acuzare, în rechizitoriul acuzatorului public, în interogatoriile lui Ion Antonescu și generalului Vasiliu⁷³. Actul acuzării amintește, în treacăt, că “Mii de familii nenorocite au fost ridicate din bordeie și cocioabe și deplasate dincolo de Nistru. Zeci de mii de bărbați, femei și copii au pierit de foame, frig și boli.”⁷⁴ Acuzarea vorbește de 26.000 de romi deportați, iar generalul Vasiliu recunoaște doar 24.000⁷⁵. În interogatoriul său, Ion Antonescu motivează deportarea romilor prin considerente de ordine publică: romii ar fi fost deportați datorită furturilor și omorurilor pe care aceștia le comiteau în București și în celelalte orașe în condițiile camuflajului⁷⁶. Această idee a fost expusă de el și în memoriul pe care l-a depus la Tribunalului Poporului, la 15 mai 1946⁷⁷. Presa, care a reluat uneori foarte detaliat desfășurarea procesului, nu s-a interesat de soarta romilor în timpul războiului⁷⁸.

În primii ani postbelici, soarta supraviețuitorilor romi ai Transnistriei nu a interesat pe nimeni. Singura inițiativă de sprijinire a foștilor deportați a venit la începutul anului 1945 din partea Uniunii Generale a Romilor din România. Comitetul Central al anunțat atunci că primul obiectiv al acesteia era “ajutorarea materială și morală a tuturor romilor și în special a celor care au fost deportați în Transnistria”⁷⁹. Totuși, după ce această organizația și-a reluat efectiv activitatea, la 15 august 1947, acțiunile ei – așa cum sunt înregistrate într-un document de epocă⁸⁰ – nu s-au referit la foștii deportați.

În anul 1948 romii au fost foarte aproape de a obține statutul de “naționalitate conlocuitoare”. Rezoluția Biroului Politic al CC al PMR cu privire la problema națională, din decembrie 1948 – document care a stabilit jaloanele politicii regimului comunist față de minoritățile naționale –, a refuzat, însă, romilor acest statut. Situația a rămas neschimbată

⁷² *Actul de acuzare, rechizitoriile și replica acuzării în procesul primului lot de criminali de război*, București, Editura Apărării Patriotice, 1945, p. 76.

⁷³ *Procesul mării trădări naționale*, p. 42, 65-66, 104, 108, 305.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 42.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 108.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 65-66.

⁷⁷ „Revista istorică”, SN, IV, nr. 7-8, 1993, p. 763.

⁷⁸ „Scânteia”, ziarul partidului comunist, scrie despre romi doar în referirea la cazul Vasiliu, când reproduce rechizitoriul acuzatorului public. „Scânteia”, nr. 519 din 9 mai 1946, p. 4; nr. 524 din 16 mai 1946, p. 2.

⁷⁹ ANIC, fond DGP, dosar 87/1943, fila 318 (într-un material al Poliției din 3 februarie 1945).

⁸⁰ *Ibidem*, filele 352-353 (raport al Siguranței din 7 aprilie 1948).

până la prăbușirea regimului comunist, în 1989. Problema deportării romilor nu a fost amintită în România comunistă decât în foarte puține ocazii⁸¹.

Concluzii

În anul 1942, în cadrul politicii de purificare etnică promovate de guvernul Antonescu, 25.000 de romi din România au fost deportați în Transnistria. În acest număr erau cuprinși toți romii nomazi, precum și o parte dintre romii sedentari – cu toții fiind considerați o „problemă” datorită modului de viață, situației infraționale sau lipsei mijloacelor de existență. Deportajii reprezentau aproximativ 12 la sută din totalul populației rome din țară.

Din cauza condițiilor de existență foarte dure din locurile de deportare, îndeosebi a foametei, frigului și bolilor, circa 11.000 dintre deportați au murit în Transnistria. Supraviețuitorii s-au întors în țară, în primăvara anului 1944, o dată cu retragerea din Transnistria a Armatei și autorităților române.

⁸¹ Reapariția deportării romilor într-o publicație științifică românească datează din 1974: Gheorghe Zaharia, *Pages de la résistance antifasciste en Roumanie*, trad. Maurice Florescu, Bucarest, Meridiane, 1974, p. 44.